

AZ ÖRMÉNY KÉRDÉS
AZ 1790–1791-ES ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉSEN
Adalék az örménység erdélyi honosításának történetéhez

Mint ismeretes: az örmények vándorlásának története a 13. századig nyúlik vissza. 1330 körül mintegy 40 000 örmény család telepedett meg a Krímben, innen egy részük a lengyel városokba, majd Moldvába vándorolt. Az erdélyi s magyarországi, akárcsak a romániai örmények nagyrészt erről a területről származtak. Az önálló Erdélyi Fejedelemségben az első örmény telepek csirái már a 17. század elején kialakultak, de az örmények tömeges erdélyi megtelepedése 1668–1672-ben történt, amikor beháború és török betörések miatt sokan kénytelenek voltak elhagyni Moldvát. Erdélyben három nagyobb örmény település alakult ki: Gyergyószentmiklós, Szamosújvár és Erzsébetváros, de folyamatosan a többi erdélyi városba, valamint számos faluba is eljutottak örmény lakosok.¹

Az örmények megtelepedésüktől főként kereskedelemmel foglalkoztak. Mivel hasznos polgároknak bizonyultak, Apafi Mihály fejedelem 1680. október 20-án olyan privilegiális szabadságlevelet adott nekik, hogy bizonyos gazdasági szolgáltatások fejében egész Erdélyben szabadon folytathattak kereskedést. Gyakori jelenség volt az örményeknél a kettős foglalkozás: egyszerre űzték az ipart és a kereskedelmet. Leghíresebbek és legmódosabbak a szamosújvári állatkereskedők, valamint a székelyföldi fakereskedők voltak.

Kereskedők és iparosok mellett már a 18. században számos katonatiszt, orvos, pap került ki az örmények közül, annak ellenére, hogy honosításuk, teljes polgári egyenlőségük elnyerése hosszabb időbe telt. A honosítási törvényt az 1840-es erdélyi országgyűlés fogadta el, s a teljes polgári szabadságjogokat az 1848-as átalakulások biztosították.

Lássuk azonban, hogy milyen utat tett meg addig az Erdélyben megtelepedett örménység. Ennek története márcsak azért sem lehet érdektelen, mert jól példázza az erdélyi rendiség jellegét, elzárkózását azelől, hogy a létező három elismert rendi nemzet mellett egy újabb, a negyedik natio is létrejöhön. A kérdés jól tanulmányozható az 1790–1791-i erdélyi országgyűlés jegyzőkönyveiben, amelyeket tudomásunk szerint ebből a szempontból eddig nem hasznosított a történetírás.²

Közismert, hogy az erdélyi rendiség a három elismert natio és a négy „bevett” vallás rendszerén épült fel és működött. Az örmények számára az első problémát az jelentette, hogy keleti ortodox vallásuk – akárcsak a román ortodox vallás – kívül állt a rendiségen, ami természetesen akadályozta helyzetük közjogi rendezését. Ezt felismerve, 1690-ben az ortodox örmény egyház elfogadta az egyesülést Rómával, s így létrejött Erdélyben az örmény katolikus egyház, amelynek létrehozója és első püspöke az áttért Nerzescul Oxendie volt. Ezzel ugyan az örmény katolikus vallás nem vált automatikusan ötödik „bevett” erdélyi felekezetté, de az örménység megtette az első nagy lépést a honosítás felé, s ugyanakkor megkönnyítette az örmény közösség tagjai számára a szabad foglalkozású pályák választását. Annál inkább elmondható ez, mivel I. Lipót megengedte, hogy a korábbi falusi telephelyeikből a felépítendő Szamosújvárra s Erzsébetvárosba (a korábbi Ebesfalvára) beköltözzenek, amelyek így rövidesen híres ke-

reskedővárosokká váltak, II. József ezért is emelte e városokat a szabad királyi városok rangjára. S mivel számos örmény család igen gyorsan megvagyonosodott, ezek igyekeztek egyéni helyzetüket is az erdélyi rendiségben nemeslevél megszerzése által biztosítani. Valóban, számos esetben sikerült örmény családoknak az uralkodóktól nemességet nyerni.

Az örménység gyors emelkedése körül azonban mégsem volt minden rendben. Ugyanis privilégiumaikat és nemesleveleiket minden esetben az államhatalomtól szereztek, anélkül, hogy azokat az erdélyi országgyűlés is – alkotmányos szokás szerint – elfogadta volna.³ Másként szólva: a városi közösségek (kereskedőtársaságok) és egyének eddigi jogszerzési módja az erdélyi alkotmány értelmében nem volt teljesen törvényes.

Növelte a rendek ellenállását az a tény is, hogy 1736-ban Szamosújvár zálogba megszerzte a nemesújvári uradalmat (22 falut), valamint az, hogy 1758-ban Erzsébetváros királyi jóváhagyással megvásárolta a kincstártól az egykori Apafi-birtokokat.⁴ A rendek mindkét említett esetben tiltakoztak, de a bécsi kormányzat visszautasította a tiltakozást. A hatalom ugyanis az adó- és más pénzbevételek növelhetőségét várta a mozgékony, jelentős kereskedelmet lebonyolító örményektől. Azt azonban az örménybarát Mária Teréziának sem sikerült keresztülvinni, hogy befogadják Erdély városaiba azokat az örmény kereskedőket, akiknek a vagyona eléri a 6000 forintot. Ezellen ugyanis Samuel Brukenthal kancellár is kifogást emelt.⁵

Az örmény kereskedelem térhódítása azonban folytatódott, városaik gazdagodtak, s az már közjogi sikernek sem volt jelentéktelen, hogy II. József szabad királyi rangra emelte Szamosújvárt és Erzsébetvárost. Az uralkodó halála azonban új helyzetet teremtett, s úgy tűnt, hogy II. Lipót uralmával a rendek hatalma visszaállhat. Ezt látszott bizonyítani az is, hogy majdnem három évtizedes kihagyás után 1790-ben összehívták Kolozsvárra az erdélyi országgyűlést, ahol az erdélyi rendeknek alkaloma nyílt összeült sérelmeik előterjesztésére.

Ezt az alkalmat használta ki az örménység is arra, hogy az erdélyi rendiségben helyet szerezzen magának. S mivel arra nem számíthattak, hogy külön natióknak elismerjék őket, a két vezető kereskedővárosuk: Szamosújvár és Erzsébetváros beadványt intézett az országgyűléshez, kérve a szabad királyi város státusának elismerését. E beadvány királyi előterjesztés által került az országgyűlés elé, három pontja a következőket kéri: 1. Az ország rendjei vegyék fel az említett két várost a szabad királyi városok közé; 2. mint kereskedővárosok mentesüljenek a katonai beszállásolás és katonai fuvarozás kötelezettsége alól;⁶ és 3. azon személyek, akik e két város lakói közül „ezelőtt megneemesítettek, azok mostani indigenáltatások által valóságos nemeseknek esmértesenek”.⁷

A beadvány hivatkozik az örmények érdemeire: „Mivel az ők megtelepedésének ez Hazában már az egy századot meghaladta, őket mint jövevényeket vagy vándorlókat tekinteni nem lehetne, úgymint akik itten megtelepedvén és lakó városokban királyi privilégiumok által megerősítettvén, hozzá vagynak (!) a Nemes Hazához kötelezve, annak Köz-Javát munkálodni jó s bal sorsát egyaránt szenvedni kéntelenítettnek.” A felsorolásból kitűnik, hogy mindig viselték a közterheket „néha-néha másoknál nagyobb mértékben”; az 1784-es „Paraszt Zenebonakor” hűségüket kimutatták; kereskedelmükkel, kézműtermékeikkel pénzforgalmat csinálnak; a „Nemes Magyar Nemzet kebelében lakván, bészármazásuktól fogva annak öltözetével, Köz Törvényeivel éltenek s élnek mái napig is”; végül a „Magyar Nyelv gyarapodására s az Országnek egyéb szükségeire nézve” 4000 aranyat ajánlanak fel.⁸

A beadvány hangsúlyozza – és ez a kitétele igen lényeges –, azt kéri „Hogy Polgári Jussal megajándékozta in Concreto Hazafiúságra felvétessenek, és különös negyedik nemzet állítása nélkül a Magyar Nemzet Tagjává tétetvén”, az említett városokat vennék fel a szabad királyi városok közé.

Világos tehát, hogy állampolgári jogokat kérnek az örmények, s a magyar rendi nemzethez, pontosabban a magyar városokhoz csatlakozva kívánnak az erdélyi rendiség struktúrájába bejutni. Ha ugyanis az országgyűlés igent mond kérésükre, országgyűlési követküldés jogát is megkapják, és nyilvánosan védelmezhetik érdekeiket.

A rendek nem zárkoztak el a két város beadványának elfogadása elől, de kemény feltételeket szabtak. A székely natio követe mindenekelőtt azt kifogásolta, hogy az örmény privilégiumok károsak több szabad királyi város számára, s legalább ilyen sérelmesnek találják a székelyek, hogy privilégiumaikat s vagyonuk egy részét „az Ország híre nélkül”, sőt „Ország törvénye ellen”, „törvény felett való áron”, „palást alatt” nyerték. Súlyosbító körülményként emlegette a székely küldöttek beadványa, hogy az illetékesek privilégiumok megszerzését akkor sem tisztázták („purifikálták”), amikor „némely nemes vármegyék és székek” ellentmondottak az örmények tetteinek.⁹ Látható, hogy az erdélyi rendiség a központi hatalom intézkedései ellen is határozottan szót emelt, ha arra oka és módja volt, s 1790-ben az „Ország”, Erdély sérelmeként értékelte mindazt, ami az örmény kérdésben a rendek megkerülésével történt.

Az örmények vezetői tudatában voltak helyzetük ellentmondásosságának, ezért a felvilágosult abszolutizmus rendszerének bukása után siettek megerősíteni megszerzett jogait, miközben újakat is próbáltak nyerni, ezúttal az erdélyi országgyűléstől. A székely rend viszont csak akkor járulhatott hozzá a kéréshez, ha Szamosújvár és Erzsébetváros szabad királyi városi státusa nem okoz további károsodást az országnak, ha az addig szerzett nemesleveleket érvénytelenítik. Emellett feltételként említik, hogy a két említett város örmény lakóinak „mind életek módja, mind kereskedésbeli szabadságuk keskenyebb határok közé szoríttassék”.¹⁰ Ugyanis a két kérelmező város nem kérhet több kiváltságos jogot, mint az erdélyi királyi városok.

Különfeltételeket állított Kolozsvár, Marosvásárhely, Gyulafehérvár és több szabad királyi s néhány úgynevezett taxális város.¹¹ Ezek országgyűlési követei nyolc pontban foglalták össze feltételeiket. Eszerint Szamosújvár és Erzsébetváros szabad királyi városi státusa nem okozhat sérelmet más erdélyi városoknak; sem terheik növeléséhez, haszonvételeik csökkenéséhez nem vezethet. A második pont már az egész örménységre kiható megszorítás: az örmények a szabad királyi városok polgárait megillető jogokkal és haszonvételekkel csak Szamosújváron és Erzsébetvárosban élhessenek. Más erdélyi városok maguk dönthetik el ezután is, hogy valamely ott megtelepedő örményt beveszik vagy nem a város privilegizált polgárai közé, de akkor is „csak a kereskedelem nézve határozottassék bevétele”. Az örmény kereskedőknek természetesen jogában áll kereskedelmet űzni más városokban is, de „a portékákat mérsékletes és olyan áron tartozzanak adni, amilyennel az idegen kereskedők szokták azokat árulni az országos sokadalmakban”.¹² Ha ilyen megszorítást nem tesznek – indokolják a városi küldöttek a fenti kitétel –, az örmény kereskedők „az apróbb magyar kereskedőket s lakosokat elnyomnák, élelmeiktől megfosztanák”.¹³

Az 1790. évi országgyűlés városi küldöttei azt is feltételeik közé foglalták, hogy az örmények nem alkothatnak negyedik rendi nemzetet, s Szamosújvár és Erzsébetváros nemesi királyi városokként nyerik el ezt a városi rangot, s közügyeiket magyar nyelven fogják intézni. Ez a kitétel természetesen más kérdéseket is felvet, például a rendi

nacionalizmus és a magyarosítás kérdését. A válasz külön elemzést kívánna, amire itt nincsen elég terünk. Az mindenképpen anakronisztikus jelenség volt, hogy a felvilágosodás és a francia forradalom idején az erdélyi rendek az Aprobáták és Compilaták alapján mondanak véleményt a jogkiterjesztés ügyében. De az is tény, hogy az örmény városok is a rendi jogok közé kérték bebocsátásukat, amikor az uralkodóktól megszerzett privilegiális leveleiket a rendek elé terjesztették. Tényként kell tehát elfogadnunk azt, hogy a 18. század végén Erdélyben a rendiség alkotta az adott történelmi rendszer jogi keretét, és – amint köztudott – 1848-ig ez nem változott. De az is nyilvánvaló, hogy egyre nagyobb repedések nyíltak e rendszer falán, amelyet a polgárosodás lassú, de előre tartó folyamata tovább tágított. A rendi jogot s az annak falán keletkező rések adta lehetőségeket kihasználva, az erdélyi örménység megtalálta törekvéseinek érvényesülési lehetőségeit. Igaz, hogy mint csekély létszámú közösség külön nemzetiségét nem tudta a rendi világban elismertetni, ezért őket – az örményeket – mindinkább örmény-magyarokként kezdték emlegetni. Ami mégsem jelentette teljes önfeladásukat, különösen nem a művelődés és a szokásrendszer, valamint az életmód területén.

Visszatérve szűkebb témánkhoz, úgy látjuk, hogy a szabad királyi városi jog Szamosújvár és Erzsébetváros számára előnyös volt, növelte öngazgatási szabadságjogait, sőt az országgyűlésen is képviselheték érdekeiket. Előnyös volt az egész örménység számára is, mert hozzájárult azoknak a feszültségeknek a csökkentéséhez, amelyek eddigi rendezetlen közjogi helyzetükből, s az erdélyi városokkal, rendekkel nem egyeztetett gazdasági tevékenységükből adódtak. Helyzetük végleges rendezésére azonban csak az 1848-as forradalom idején alkotott törvények alapján került sor.

Jegyzetek

- 1 Bővebben: *Szongott Kristóf*: Szamosújvár szabad királyi város monográfiája 1700–1900. I–IV. Szamosújvár, 1901–1903.; *Tarisznyás Márton*: Gyergyó történeti néprajza. Bukarest, 1982.
- 2 Trócsányi Zsolt főként a korábbi évtizedekben keletkezett történeti forrásokat dolgozta fel. Legalábbis erre lehet következtetni a háromkötetes Erdély történetében közölt írása alapján. Az általa jelzett s Jerevánban közzétett nagyobb tanulmányához nem sikerült hozzájutnom.
- 3 Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790-dik esztendőben Karátsón Havának 12-dik napjára szabad királyi városba Kolozvárra hirdettetett, és több következtett napokon tartott közönséges gyűléseikben lett végzéseknak és foglalatosságoknak Jegyzőkönyve. Kolozsvár, 1791. 500. (A továbbiakban Jegyzőkönyv)
- 4 *Trócsányi Zsolt*: Különleges jogállású kereskedőelemek. In: Erdély története II. Szerk. *Makkai László és Szász Zoltán*. Budapest, 1986. 1001.
- 5 Uo. 1003.
- 6 A beadvány hivatkozik arra, hogy e kiváltságokat VI. Károlytól, illetőleg Mária Teréziától kapták, és e privilegiális levelek 1728-ban, illetve 1761-ben „az Ország rendjei előtt minden ellentmondás nélkül közönségessé tetteket” (Jegyzőkönyv 589). Csakhogy ez az érvelés nem lehetett meggyőző, mert az országgyűlés nem hozott semmiféle határozatot, hanem a kérdést a következő országgyűlésre utalta. A következő érdembeli országgyűlést –amint közismert – csak 1790-ben hívták össze.
- 7 Jegyzőkönyv 589.
- 8 Uo. 591–592.
- 9 Az erdélyi törvényeket és szokásokat megkerülve, „törvény felett való áron” a névrokonok és a szomszédok kárára vásároltak jószágot. (Jegyzőkönyv 591.)
- 10 Uo. 591.
- 11 Kisebb, taksát (taxát) fizető városok, amelyek rangban a királyi városok után állottak az erdélyi rendiségben, de nevezték a királyi városokat is taxális helyeknek.
- 12 Jegyzőkönyv 592.
- 13 Uo.